

ZEMPLÉN ÉS AKADÉMIKUSAI

Szerkesztette Ugrai János

Hegyaljai Helikon Könyvek. A Tokaj-Hegyaljai Egyetem Regionális Történeti és
Művelődéskutatói Tanszékének kiadványsorozata II.

Sorozatszerkesztő Bolvári-Takács Gábor

Tokaj-Hegyaljai Egyetem, Sárospatak 2025, 250 lap

Tudományos konferenciával és előadásainak kötetbe foglalásával köszöntötték a hegyaljai térség kutatói a Magyar Tudományos Akadémia megalapításának kétszázadik évfordulóját. És mi lett volna aktuálisabb (illőbb) a köszöntésre, mint számba venni a tudós társaság térségi tagjait és előadásokkal tisztelegni emlékükhöz. A 2024. december 12-én tartott konferencián 15 előadás hangzott el, amelyek – igazolva a résztvevők elkötelezettségét és fegyelmeztségét –, egy összevonással és egy kivétellel bele is kerültek a kötetbe. A konferencia tudományos színvonalának elismerését jelentette az is, hogy megnyitóját Freund Tamás, az akadémia elnöke vállalta, aki a tudományok művelésében szerepet játszó vidéki központokat, műhelyeket is nélkülözhetetlennek nevezte. Fokozottan érvényes ez Sárospatakra, amely „a hagyomány szerint 1531-ben alapított Református Kollégium fennállásának közel ötszáz éve alatt államférfiak, tudósok, irodalmárok sorát adta a magyar kultúrának”.

Bevezetésül, a zempléni akadémikusok bemutatása előtt, szerkesztő és sorozatszerkesztő közös tanulmányban (ami összevonása a konferencián külön-külön elhangzott előadásaiknak) adtak választ néhány egyszerűnek látszó, a szervezésben mégis könnyen problémákat kiváltó kérdésre. Kit is tekinthetünk a Magyar Tudományos Akadémia (vagy előzménye a Magyar Tudós Társaság) tagjai közül zempléniinek? Egyáltalán, hogyan értelmezzük a Zemplén meghatározást, ami a történeti Magyarországon közigazgatási kifejezés, terjedelmes megye neve volt, de a trianoni béke következtében területének talán ha egyharmada maradt az országhatárokon belül, a Zemplén elnevezés pedig elveszítette közigazgatási értelmét. Vizsgálataikat az akadémia célkitűzéseinek alakulása is színesítette, hiszen az intézmény célját az „alapító atyák” kezdetben nem annyira a szaktudományos ismeretek felkarolásában, hanem sokkal inkább művelődésszervezői, a magyar nyelv ápolását célzó tevékenységben látták. Művészek, írók, költők, lapszerkesztők, közművelődési kezdeményezéseket támogató patrónusok is lehettek az akadémia tagjai. Csak a dualizmus korában változott meg a szemlélet, és került előtérbe a tudományszervező és tudományos minőségbiztosító tevékenység. Ekkor kerülhetek előtérbe a tagságon belül is a szaktudósok. Ugyanakkor a tagok kiválasztásában a vidékiek kellő képviselőre, a különféle vallásúak részvételére is igyekeztek figyelni. A kötetben a zempléni körét ugyan lehetett volna a megyében születettek, vagy az ott képzettségüket megszerző, ott iskolába járó tudósokra korlátozni, de az életük során számos területre elvetődő helybeliek, vagy máshonnan oda kerültek sokszínű csoportjában aligha lett volna szerencsés egy vagy két szűkebb szemponthoz ragaszkodni. A szerkesztők így a fogalom tágítása mellett döntöttek, és vizsgálatukat kiterjesztették más környékbéli megyékből (elsősorban Abaújból, Gömörből, Sárospatakra) származó, legfeljebb életük egy részét a földrajzi Zemplénben töltő (leginkább a sárospataki iskolába járó) akadémikusokra is. Számuk a reformkorban megválasztott tíz főről idővel átmenetileg messze tíz alá csökkent, hiszen a térség nem igazán tudott nekik méltó munkahelyet, tudományos érvényesülési lehetőséget biztosítani. De még így is fennmaradt a kérdés, hogy a számos „zempléni” akadémikus közül kinek jusson a konferencián önálló előadás, majd a kötetben fejezet.

1945 után – ha szakaszosan, és csak idővel – nemcsak a zempléni származású akadémikusok száma gyarapodott, ami összefüggésben állt a térségben folyó oktatás (elsősorban a pataki

Református Kollégium) fellendülésével, de általában a tudományos kutatásokban eredményes tudósok száma is. A szerzőpáros nem feledkezett meg a térség azon kutatóiról sem, akik nem jutottak el az akadémiai tagság szintjéig. A II. világháború után kialakított szovjet típusú tudományos minősítési rendszer bevezette a tudományok doktora és kandidátusa címeket, sőt, az előzőre emlékeztető MTA doktora minősítést az 1990-i fordulatot követő, a tudományos fokozatokat is átalakító változtatások során is érvényben hagyták. Igaz, a korábbi címeket elérők száma –, a megyéből elszármazottakat is beleértve – így meglehetősen nagynak mutatkozott, a szerzők tehát – vizsgálatukat leszűkítve, és még így is a teljesség igénye nélkül összeállított felsorolásukban –, csak a korábbi sárospataki diákokra összpontosítottak, akik közül sokan egyetemi, vagy főiskolai ranglétrán a legmagasabb (intézményvezetői, rektori, dékáni) pozíciókba emelkedve gyarapították a térség hírnevét.

Az akadémiai részvételben Zemplén és térsége mindig is jelentős szerepet játszott. A pataki főiskola neveltjei nemcsak a vidék területi képviselőire hatottak kedvezően, hanem – amíg ezt számon tartották – vallásilag is biztosították a sokszínűséget. A pataki és az eperjesi főiskola protestáns (református és evangélikus) növendékein túl a térség egy zsidó vallású tudóst is számíthatott akadémikusai közé. (Igaz a szüleivel gyermekkorában külföldre költöző Stein Lajosnak szülőhelyén – a közigazgatásilag is Zemplén megyei Erdőbényén –, és ott mindvégig tulajdonában megtartott szőlőjén kívül nemigen maradt köze Zemplénhez.)

A kötetben kiemelten, egyedileg bemutatott 15 akadémikus közül a konferencián 11-en kaptak külön, csak velük foglalkozó előadást (és a kötetben tanulmányt), míg négyükről – sátoraljaújhelyi születésű akadémikusok címmel – külön cikk szól. Többségük nevét bizony ma már az általuk képviselt tudományok művelőin – és lelkes települési lokálpatriótákon – kívül aligha is ismeri valaki. Aki az utókor számára ismertebb, mint az akadémia első elnökének, gróf Teleki Józsefnek a szintén akadémikus öccse, László, vagy a költő Tompa Mihály nem tudományos teljesítményük alapján váltak ismertté, hanem politikai vagy művészi érdemeikért. Teleki László 1861. évi politikai szerepe és öngyilkossága miatt kerül be még a kevésbé részletes történelemkönyvekbe is, ezen túl legfeljebb röviden utalnak drámaírói munkásságára, míg Tompa Mihály a magyar költészet kiemelkedő alakjának számít, akit 1858-ban több más költő társával (pl. Arany Jánossal) együtt választottak az akadémia tagjává. Köztudatunkban Széchenyi István neve még az akadémia első elnökének, a Tudós Társaság megalapításában és szervezete kialakításában oly aktív Teleki Józsefnek a nevét is háttérbe szorította. Pedig Teleki grófnak a magyar nyelv érdekében kifejtett addigi írásai és tevékenysége a tudományban is jelentős helyet biztosítottak számára. Nem beszélve arról, hogy amíg közismert, hogy Széchenyi édesapja, Ferenc gróf alapította a nemzet könyvtárának számító Széchenyi Könyvtárat, addig jóval kevesebben tudják, hogy az akadémia könyvtárának alapját a Teleki József által adományozott könyvtár képezte. (Széchenyi István egyébként a megalakult tudós társaságnak másodelnöke lett.)

A külön bemutatott 15 akadémikus különféle tudományokban ért el kiemelkedő eredményt. Mai besorolásuk sem mindig egyszerű az egyes tudományágakba, hiszen kutatásaik nem feltétlenül illeszkedtek foglalkozásukhoz, hanem esetenként tudományuk valamely akkoriban újnak, vagy szokatlannak számító irányzatát követték. A külön ismertetett akadémikust adó bölcsészek besorolása még egyszerűbb is lehet (irodalmárok, történészek, filozófusok stb.), míg a természettudósoké problematikusabb, hiszen közülük volt, aki orvosként állt a biológia (botanika, parazitológia) vizsgálatának szolgálatába. És akadt közöttük egy-egy jogtudós, geokémikus, mezőgazdasági szakíró is. A kötet egyébként a tudományági besorolást mellőzve, az időrendi sorrendet követve tárgyalja őket

A méltatott akadémikusok között az első helyre természetesen a Tudós Társaság első elnöke, gróf Teleki József került, akit Fábri Anna mutatott be. Bár élettörténetében huzamosabb zempléni tartózkodás nem szerepel, Zemplénhez kötődését a Tiszáninneni Református Egyházkerület, valamint a sárospataki kollégium főkuratori tisztsége biztosította. Ha zempléniségét csak érintőlegesnek tekinthetjük is, annál inkább kapcsolódott a tudós társaság előkészítéséhez, hiszen – mint a helytartótanács titkára – már József nádortól is kapott megbízatást az akkor még csak elképzelt szervezet majdani rendszabályainak kidolgozására. Bár tekintélyét elsősorban közéleti szereplése, hivatali pozíciói biztosították, tudományos munkássága sem volt elhanyagolható. Aktívan kapcsolódott a bontakozó magyar nyelvű szakirodalom kialakítását célzó vitákba.

A többiek, akiket a kötet külön beszámolóval tisztelt meg, ezúttal tudományáguk szerint csoportosítva (zárójelben a róluk író szerzők neve): két irodalmár: Erdélyi János (Sziklay Cs. Mónika) és Király István (Kovács Áron), két történész: Jászay Pál (Badovszky Botond Patrik), és Bunyitay Vince (Godzsák Attila), egy-egy pedagógus: Mitrovics Gyula (Vincze Tamás), filozófus: Stein Lajos (Takács Ádám) és nyelvészkedő jogász: Fogarasi János (Toma Kornélia). A három orvos foglalkozásához kapcsolódó tudományokban érte el eredményeit: Chyzer Kornél (Hegyessy Gábor) a botanikában, Rátz István (Godzsák Attila) a mikrobiológiában, Szabó Gábor (Fésüs László) a genetikában. Rajtuk kívül a biológus Hazslinszky Frigyes Ágost (Egri Károly), a mezőgazdász Balásházy János és a geokémikus Kalecsinszky Sándor (utóbbi kettőről Godzsák Attila írt) részletesebb bemutatása szerepel a kötetben. Az időrendi felsorolásban egyébként – korai tagsága miatt – előkelő helyen áll a költő Tompa Mihály (Sárai Szabó Katalin), akinek életművében viszont nem találhatjuk nyomát tudományos próbálkozásnak. Teleki József öccse, a szintén inkább irodalmi érdemei miatt akadémikussá választott Teleki László a kötetben nem kapott külön méltatást.

A külön méltatást kapottak bemutatása egyébként nem azonos séma alapján történt. Meghatározták azt a rájuk vonatkozó források adottságai, amelyek más-más terjedelemben, esetenként más-más szempontok alapján tették lehetővé tárgyalásukat. De a szerzők, azok esetében, akiknek tevékenységéről, eredményeiről a szakirodalomban eddig is jobban tájékozódhattunk, sem annyira a már a korábbi kutatások alapján elért részleteket akarták feleleveníteni, hanem eddig nem, vagy kevésbé ismert újdonságokkal kívánták a konferencia hallgatósága, majd a kötet olvasói elé állni. Így Tompa Mihálynak az akadémiaival való megromlott kapcsolatával, mivel távollétében bemutatkozó versét méltatlan formában olvasták fel. Az Erdélyi Jánosnak szentelt lapok is elsősorban a modernizációra hajló tudós pataki éveinek a változatlanságot támogató helybeli hatalmasságokkal folytatott küzdelmeivel foglalkoznak. Különösen érdekes az immár a szocializmus időszakában akadémikussá tett Király István példája, aki lelkész családba született, de származásával ellentétes ideológiai elvet képviselve, a szocialista kulturális szellemiség hirdetője és politikai vezéralakja lett. Mint a korszak vezető irodalmi lapjainak szerkesztőjétől, sokan remélhettek, és nyilván kaptak is tőle támogatást pályafutásuk során. Szerző az ő esetében sem irodalmári munkásságának, hanem a neki szóló könyvdedikációknak, és íróiknak a bemutatására vállalkozott. A legtöbb dedikációt persze költőktől, szépiroktól kapta (Vas Istvántól 33, Hegedűs Gézáttól 32 dedikált példányt), de a lista későbbi részében szép számmal szerepelnek tudósok, elsősorban irodalmárok is (Ungvári Tamás 23, Sőtér István 19, Pándi Pál 14, Nemeskürty István 13 dedikációval).

Némileg a többiekétől eltérő módon történt az időrendben tárgyalt akadémikusok sorában utolsó, az 1996-ban elhunyt Szabó Gábor orvos professzor bemutatása is, amit a szintén zempléni kötődésű akadémikus, Fésüs László professzor jegyzett. Mint szakmabeli, és Szabó professzor tudományos munkássága jelentőségének alapos ismerője, az életpálya legfontosabb elemeinek,

valamint tudományos eredményeinek, a kialakult nemzetközi kapcsolatoknak a felvázolására összpontosított, ugyanakkor Szabó professzor személyes kapcsolatainak és egyéniségének értékelésére többnyire visszaemlékezők, elsősorban a professzor özvegye írásából vett idézeteket vont be. A megoldás, a visszaemlékezések személyes hangvétele emberi vonásaiban is naggyá, rokonszenvenné teszi a méltatott tudóst.

Persze Zemplén és térsége nemcsak a külön tanulmányban tárgyalt 15 akadémikust adta a magyar kultúrának. A kötet bevezetője több más (már elhunyt vagy ma is élő) akadémikust is megnevez, akiknek volt, vagy van zempléni kötődése. Azt természetesnek vehetjük, hogy szerkesztők az utóbbiakat (azaz a ma is élőket) nem kívánták bemutatni, hagyták ezt az utókorra. A választottak esetében pedig a tudományukban elért eredmények súlyát tekintették meghatározónak (hiszen többük esetében lehetett hivatkozni nemzetközi elismertségükre). Felvételük így egyértelműen az elődök iránti méltó emlékezést szolgálhatja, a nekik járó maradandó tiszteletet fejezheti ki.

A kötetet személy-, és helységnév-mutató zárja. Amit viszont hiányolhatunk belőle, az közreműködőinek, szerzőinek bemutatása, legalább egy névsor erejéig. A 2024. évi december 12-i konferencia programjának a kötetben közölt fénymásolatán ugyan szerepel tudományos címük (professzor, PhD, habilitáció), néhányuknál (a szekcióvezetőknél) ugyanonnan megtudhatjuk, ha a Miskolci Akadémiai Bizottság Teleki József Akadémiai Klubjának a vezetőségi tagjai, de munkahelyükre, ottani beosztásukra náluk sem találunk utalást. Talán Fésüs professzor sem bánta volna, ha akadémikusságán és a Teleki József Klub elnöki tisztén túl a Debreceni Egyetem professzorságát is megemlítették volna, a pályájuk elején álló fiatalok megismertetésében pedig különösen hasznos lett volna, ha többet tudhatunk meg róluk. (Nem beszélve arról, hogy a jövőben még közülük is kerülhetnek ki akadémikusok.)

Talán csak a recenzens szubjektív véleménye, hogy hiányolt a bemutatott tudósokról egy-egy képet. Ez különösen azért feltűnő, mert Szabó Gábor professzor Fésüs László által írt bemutatásához két kép is csatlakozik, egy a munkaasztala mellett, egy másik a Debreceni Egyetem orvosi campusán található emlékoszlopáról (mellszobrával). Ha a régebbi akadémikusokról nem is lett volna feltétlenül található olyan szimpatikus, mosolygós kép, mint Szabó Gáborról (ami csak erősíti a róla leírtakat), valami akadhatott volna, ha nem is arckép, legalább a többüknél említett, nevüket valahol a megyében/térségben hirdető emléktábla képe, amit bizony fel lehetett volna keresni és lefényképezni. (Recenzens hadd utaljon rá, hogy Abaújszántón, ahol néhányszor szerencséje volt átutazni, mindig kellő tisztelettel szemlélte Jászay Pál emléktábláját az egyik főtéri házon.)

Szerény kritikai megjegyzéseim persze nem csökkenthetik a kötet érdemeit. Szerzők és a kiadást támogató intézmények méltó emléket állítottak a térség akadémikusainak, példát mutatva az utókorak, hogy maguk is hasonló módon tiszteljék az őt követőket.